

Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej (Yearbook of the Institute of East-Central Europe)

ISSN 1732-1395

Instrukcje dla autorów i Rocznik online:
<https://ies.lublin.pl/rocznik>

Stosunek Polaków do transformacji ustrojowej: główne postawy oraz ich uwarunkowania w obliczu 30. rocznicy upadku komunizmu

Agata Tatarenko^a

^a Instytut Europy Środkowej

Opublikowano online: grudzień 2019

Sposób cytowania: A. Tatarenko, *Stosunek Polaków do transformacji ustrojowej: główne postawy oraz ich uwarunkowania w obliczu 30. rocznicy upadku komunizmu*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 17 (2019), z. 1, s. 303–317, DOI: 10.36874/RIESW.2019.1.14.

„Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” („Yearbook of the Institute of East-Central Europe”) jest kwartalnikiem. Poszczególne teksty bądź całe zeszyty publikowane są w języku polskim lub angielskim. Na liście czasopism naukowych MNiSW z 31 lipca 2019 roku „Rocznik IEŚW” znajduje się z liczbą 70 punktów. Jest również uwzględniony w bazach ICI Journals Master List, Central and Eastern European Online Library, BazEkon oraz ERIH PLUS.

Agata Tatarenko*

Stosunek Polaków do transformacji ustrojowej: główne postawy oraz ich uwarunkowania w obliczu 30. rocznicy upadku komunizmu

The Attitude of Poles Towards Political Transformation: Main Standpoints and Their Conditions in the Face of the 30th Anniversary of the Fall of Communism

Abstract: The article discusses the attitude of Poles towards the political transformation in 1989, based on opinion poll surveys, mainly those carried out by the Centre for Public Opinion Research (CBOS) over the last 25 years and focusing on those from 2014–2019. The author presents the conditions in which the opinions about the political transformation were shaped, as well as the factors that influenced this process. Next, she analyzes factors impacting the Polish society's attitude towards the transformation. The article refers to the public discourse about the past, including the education and media coverage.

Keywords: political transformation, social attitude, public discourse about transformation

Wstęp

Transformacja ustrojowa jest jednym z najważniejszych doświadczeń XX w., które zapisały się w pamięci zbiorowej¹ Polaków. Wydarzenia z przełomu lat 80. i 90. wchodzą w zakres biografii znacznej części przedstawicieli współczesnego społeczeństwa polskiego, w związku

* Dr Agata Tatarenko – Instytut Europy Środkowej (Lublin, Polska), ORCID: 0000-0002-8221-1949, e-mail: agata.tatarenko@ies.lublin.pl.

1 Za pamięć zbiorową uważam „to, co pozostaje z przeszłości w przeżyciach członków grupy lub to, co czynią swoją przeszłością – zbiór wspomnień o zdarzeniach (rzeczywistych lub zmyślnych), przeżytych bezpośrednio lub takich, o których wiedza przekazywana jest z pokolenia na pokolenie przez tradycję ustną, pisaną i wszelkie inne kanały informacji”. A. Szpociński, *Pamięć zbiorowa a mass media*, „Kultura Współczesna” 1999, nr 4, s. 43.

z tym są oceniane przez pryzmat własnych doświadczeń oraz oczekiwań co do efektów przemian w przypadku pokoleń, które dostatecznie długo żyły w PRL-u. Wydarzenia te są również jednym z najistotniejszych tematów współczesnego publicznego dyskursu o przeszłości² w Polsce, na który składają się różne przeciwstawne wizje przemian. Jednocześnie, konsekwencje zmian ustrojowych wciąż mają pośredni wpływ na terażniejszość. Z tych powodów pamięć zbiorowa o transformacji ustrojowej jest przedmiotem negocjacji i sporu, zaś stosunek do niej opinii publicznej jest zjawiskiem dynamicznym, zależnym od szeregu czynników. Sama zasadność przeprowadzenia transformacji ustrojowej raczej nie budzi kontrowersji, za to dotyczą one jej przebiegu, kosztów, głównych sprawców oraz bohaterów.

W artykule tym omówię stosunek Polaków do transformacji ustrojowej na podstawie reprezentatywnych, sondażowych badań opinii społecznej, w tym przede wszystkim przeprowadzonych przez Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) na przestrzeni ostatnich 25 lat. Będę koncentrowała się zwłaszcza na analizie wniosków z badań zrealizowanych w 2014 i 2019 r. Przywołam także cząstkowe wyniki projektów niepoświęconych wyłącznie transformacji, ale podejmujących problematykę z nią związaną w szerszym kontekście polskiej pamięci zbiorowej, mianowicie: „Kultury historyczne w procesie przemian: uzgadnianie pamięci, historii i tożsamości we współczesnej Europie Środkowej i Wschodniej” – inicjatywy zrealizowanej przez Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk (ISP PAN), oraz badania sporządzonego przez agencję badawczą TNS POLSKA dla Narodowego Centrum Kultury (NCK) na potrzeby programu „Niepodległa”.

Podstawa źródłowa wskazuje, że stosunek społeczeństwa polskiego do transformacji ustrojowej przeanalizuję na bazie danych ilościowych. Następnie omówię warunki, w jakich kształtowały się opinie o zmianach ustrojowych, oraz przedstawię czynniki, które wpływały na ten proces. W dalszej kolejności zaprezentuję uwarunkowania stosunku przedstawicieli społeczeństwa polskiego do transformacji. Odniosę się do publicznego dyskursu o przeszłości, w tym do przekazu edu-

2 Publiczny dyskurs o przeszłości rozumiem jako ogół wypowiedzi dotyczących przeszłości i funkcjonujących w obiegu publicznym. B. Korzeniowski, *Transformacja pamięci. Przewartościowania w pamięci przeszłości a wybrane aspekty funkcjonowania dyskursu publicznego o przeszłości w Polsce po 1989 roku*, Poznań 2010, s. 9.

kacyjnego oraz do przekazu medialnego. Innymi słowy, w tekście tym udzielię odpowiedzi na następujące pytania: Jak można wyjaśnić aktualny stosunek Polaków do transformacji? Czym jest on uwarunkowany? W jaki sposób wpływa na niego publiczny dyskurs o wydarzeniach z przełomu lat 80. i 90., a także doświadczenia biograficzne Polaków?

1 Stosunek Polaków do transformacji ustrojowej

Od 1994 r. CBOS realizuje badania³ stosunku Polaków do przemian z przełomu lat 80. i 90., z których ogólny wniosek jest taki, że Polacy pozytywnie oceniają fakt przeprowadzenia transformacji ustrojowej. Na przestrzeni lat tendencja ta systematycznie wzrastała (zob. wykres 1). Według CBOS-u, poziom poparcia zmiany systemowej nigdy nie spadł w Polsce poniżej 56%. Warto podkreślić, że pytanie badawcze „Czy warto było zmieniać ustrój?” (zadawane w sondażach ośrodka) dotyczyło transformacji rozumianej nie tyle jako szerokie zjawisko, obejmujące tworzenie się i krystalizowanie nowych reguł w trzech sferach: polityce, gospodarce i społeczeństwie, jako proces instytucjonalizacji politycznej, dążenie do demokracji liberalnej oraz gospodarki wolnorynkowej⁴, lecz raczej jako zmiana ustroju z komunistycznego na demokratyczny, bez wskazania na szereg wynikających z niej konsekwencji. Poszczególne elementy transformacji oraz jej społeczne skutki obejmowały kolejne pytania.

Z reprezentatywnego badania z cyklu „Aktualne problemy i wydarzenia” poświęconego stosunkowi Polaków do transformacji⁵, przeprowadzonego w maju 2019 r., wynika, że 81% Polaków uważa, że w 1989 r. warto było zmieniać ustrój, z czego większość (52% ogółu) jest o tym zdecydowanie przekonana, zaś 4% sądzi, że nie warto było podejmować transformacji ustrojowej, a 15% nie potrafi tego ocenić⁶. Po-

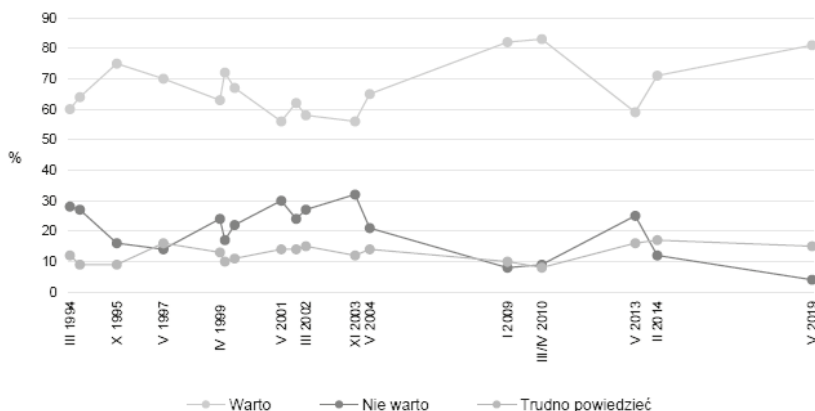
3 Szereg pomniejszych badań i analiz transformacji z zakresu socjologii został szczegółowo omówiony w monografii: A. Kolaszka-Nowak, *Zmiana systemowa w Polsce w interpretacjach socjologicznych*, Lublin 2010.

4 W. Morawski, *Zmiana instytucjonalna. Społeczeństwo – gospodarka – polityka*, Warszawa 1998, s. 12.

5 Badanie przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich wspomaganym komputerowo (CAPI) w dniach 16–23 maja 2019 r. na liczącej 1079 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski. CBOS, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena przemian po 1989 roku*, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 76, s. 1.

6 Ibidem, s. 1–2.

Wykres 1. Czy z perspektywy czasu może Pan(i) powiedzieć, że warto czy też nie warto było w 1989 r. zmieniać w Polsce ustroj?

Źródło: CBOS, *Czy warto było zmieniać ustroj? Ocena przemian po 1989 roku*, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 76, s. 2.

dobnie wysoko zmiany ustrojowe Polacy ocenili w latach 2009 i 2010. Poziom akceptacji zmian ustrojowych sięgał wówczas 82 i 83%⁷.

O pozytywnym stosunku Polaków do przemian z 1989 r. można wnioskować także na podstawie wyników badania „Niepodległa”, zrealizowanego przez agencję TNS Polska dla NCK z 2016 r.⁸ W ramach tego przedsięwzięcia reprezentatywna grupa respondentów miała wskazać wydarzenia z całej historii Polski, z których Polacy „mogą być dumni”. „Transformacja ustrojowa, razem z obaleniem komunizmu była wymieniana jako drugie w kolejności wydarzenie z dziejów państwa polskiego, które napawa dumą Polaków. Wskazało je 18% respondentów (na pierwszym znalazł się „wybór Karola Wojtyły na papieża”, z wynikiem 19%). Zmiany zachodzące na przełomie lat 80. i 90. wyprzedziły zatem odzyskanie niepodległości przez państwo polskie

7 Ibidem, s. 2.

8 Projekt „Niepodległa” zrealizowano w 2016 r. za pomocą technik ilościowych i jakościowych. Podstawowym elementem projektu było badanie sondażowe przeprowadzone na reprezentatywnej próbie 1512 mieszkańców Polski przy użyciu metody bezpośrednich wywiadów wspomaganych komputerowo (CAPI). Drugą część projektu obejmowała badania jakościowe – 10 zogniskowanych wywiadów grupowych (FGI) oraz 10 pogłębionych wywiadów indywidualnych (IDI). Przeprowadzono je w dużych miastach Polski, wśród osób, które deklarowały zainteresowanie historyczne, zwłaszcza wiekiem XX. TNS Polska dla Narodowego Centrum Kultury, *Raport z badania zrealizowanego na potrzeby wieloletniego programu rządowego „Niepodległa”*, Warszawa 2016, <https://nck.pl/badania/projekty-badawcze/raport-niepodlegla-> [11.07.2019].

w 1918 r. oraz bitwę pod Grunwaldem⁹. Taki stan rzeczy można tłumaczyć m.in. przesuwaniem się horyzontu pamięci zbiorowej, który z reguły obejmuje wydarzenia z dziejów najnowszych.

Na przestrzeni lat, podobnie jak stosunek do zasadności zmiany ustrojowej, zmieniała się również wspomniana wcześniej ocena społecznych skutków transformacji (zob. wykres 2). Jednak to drugie z wymienionych zjawisk było o wiele bardziej dynamiczne. Konsekwencje transformacji były postrzegane najbardziej negatywnie w połowie lat 90.¹⁰, kiedy społeczeństwo polskie zmagало się z problemami ekonomicznymi wynikającymi z rekordowo wysokiego bezrobocia oraz inflacji, oraz w latach 2001–2003¹¹. Z kolei łatwo zauważyć, że po 2004 r. nastąpił wzrost liczby pozytywnych opinii na temat wydarzeń z 1989 r. Uzasadnione jest stwierdzenie, że było to efektem dość wysokiego poziomu zadowolenia z życia Polaków, wynikającego z dynamizmu przemian społeczno-gospodarczych, związanych z wejściem Polski do Unii Europejskiej.

Obecnie, w 2019 r. (wykres 3), 68% Polaków twierdzi, że zmiany, jakie zaszły w Polsce od 1989 r., przyniosły ludziom więcej korzyści niż strat, zaś 5% sądzi, że transformacja przyniosła ludziom więcej strat niż korzyści. Wśród osób, które pozytywnie oceniają skutki transformacji, 6% widzi wyłącznie korzyści, zaś wśród tych oceniających negatywnie, tylko 0,3% dostrzega wyłącznie straty¹². Podobnie jak w ubiegłych latach, można sądzić, iż pozytywna ocena efektów trans-

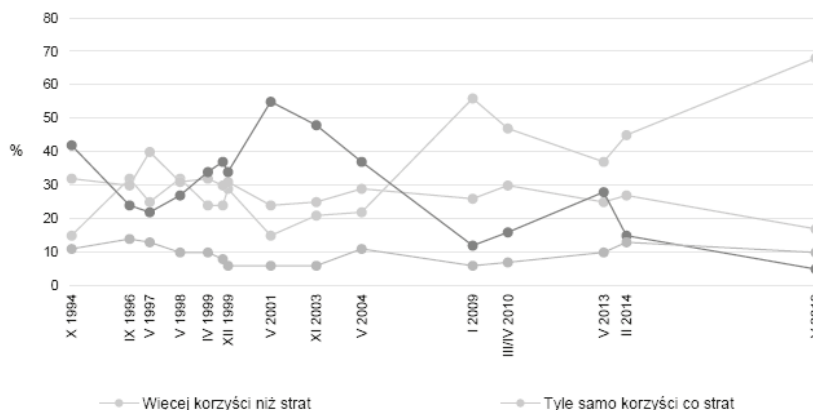
9 Ibidem, s. 15.

10 Negatywny stosunek do transformacji w połowie lat 90. potwierdzają badania jakościowe, przeprowadzone przez grupę socjologów z Uniwersytetu Łódzkiego, którzy posługiwali się metodą wywiadów typu *family life histories* oraz indywidualnych wywiadów biograficznych. Badania te zostały powtórzone w latach 2008–2010 i potwierdziły wcześniejsze wnioski: „według badanych opowiadających historie swojego życia pod koniec pierwszej dekady XXI w. bilans transformacji jest negatywny. O ile odnoszą się oni do sfery polityki i przemian społecznych, idealizują ustrój socjalistyczny, podkreślają uczciwość ówczesnych dysponentów dóbr publicznych i wskazują na znacznie lepsze możliwości zaspokajania swoich potrzeb”. A. Golczyńska-Grondas, M. Potoczna, *Z klasy robotniczej do pomocy społecznej. Biograficzne doświadczenia dawnych „beneficjentów socjalizmu” w postindustrialnym polskim mieście*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2016, t. 12, nr 2, s. 30. Tekst powstał na bazie opowieści o „doświadczeniach biograficznych «przeznaczonych transformacji», osób wywodzących się z biednych przedwojennych rodzin przedstawicieli socjalistycznej, wielkoprzemysłowej klasy robotniczej, którzy we wczesnych latach 90. stali się klientami pomocy społecznej”. Ibidem, s. 20. Potwierdza to tezę, że osoby, które doświadczyły negatywnych skutków transformacji, postrzegają ją w kategoriach negatywnych.

11 CBOS, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena przemian po 1989 roku*, s. 11.

12 Ibidem, s. 4.

Wykres 2. Czy zmiany, jakie zaszły w Polsce od 1989 r., przyniosły ludziom więcej korzyści czy strat?

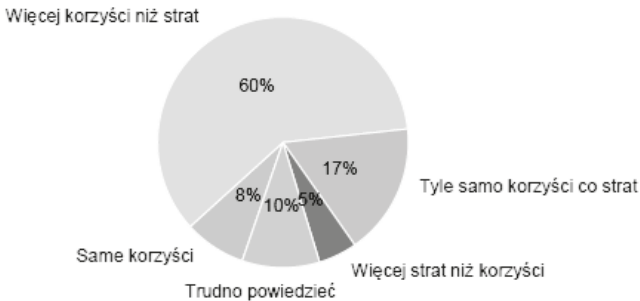
Źródło: CBOS, *Czy warto było zmieniać ustroj? Ocena przemian po 1989 roku*, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 76, s. 5.

formacji ustrojowej jest rezultatem relatywnie wysokiego poziomu zadowolenia z życia Polaków. Może mieć to również związek z obchodami okrągłej rocznicy wydarzeń z 1989 r. Takie okoliczności z reguły skłaniają do wydawania przychylnych opinii oraz podtrzymują pamięć o danym wydarzeniu¹³. Tę prawidłowość pokazuje także inne badanie CBOS-u, zrealizowane w 2018 r. Według sondażu, przeprowadzonego w obliczu setnej rocznicy odzyskania niepodległości w 1918 r., wydarzenie to było największym sukcesem Polaków w ciągu ostatnich stu lat – odpowiedziało tak 25% respondentów¹⁴. Zgodnie z podobnym, przywoływanym wyżej badaniem, przeprowadzonym przez inną instytucję, ale dwa lata wcześniej, w 2016 r., wydarzenie to zostało wymienione przez 14% ankietowanych dopiero jako trzecie w kolejności.

Szczegółowe wyniki badań przeprowadzonych przez CBOS pokazują, że na ocenę transformacji wpływa w pierwszej kolejności sytuacja respondenta i jego rodziny. Ci z ankietowanych, którzy zaliczają siebie i swoją rodzinę do beneficjentów transformacji, oceniają ją pozytywnie, natomiast Ci, którzy postrzegają siebie jako przegranych, oceniają transformację raczej negatywnie. Jest to powtarzający się

¹³ Ibidem.

¹⁴ CBOS, *Najważniejsze wydarzenia, sukcesy i niepowodzenia w ostatnim stuleciu historii Polski*, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 124.

Wykres 3. Czy zmiany, jakie zaszły w Polsce od 1989 r., przyniosły ludziom więcej korzyści czy strat?

Źródło: CBOS, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena przemian po 1989 roku*, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 76, s. 4.

wniosek z badań CBOS-u na przestrzeni ostatnich 15 lat¹⁵. Dowiodły tego również badania zrealizowane w 2019 r. Osoby, które zaliczają siebie i swoją rodzinę do beneficjentów zmian, czyli 89%, sądzą, że transformacja przyniosła wszystkim Polakom więcej korzyści niż strat. Zaś 19% ankietowanych uważających się za przegranych twierdzi, że wszyscy Polacy doświadczyli negatywnych skutków przemian¹⁶.

Kolejnym ważnym czynnikiem wpływającym na stosunek Polaków do transformacji jest wiek (wykres 4). Na przestrzeni ostatnich 5 lat pozytywną oceną skutków przemian wyróżniają się osoby urodzone nie wcześniej niż w drugiej połowie lat 60. Najwięcej zastrzeżeń do transformacji na przestrzeni lat mają osoby starsze. Z kolei grupa, która wchodziła w 1989 r. w dorosłość, jest najbardziej zróżnicowana: mniej więcej połowa tej grupy ocenia transformację pozytywnie, ale jedna trzecia ma już ambiwalentny stosunek, a jedna siódma ocenia transformację negatywnie. Badania przeprowadzone w 2019 r. pokazują podobne tendencje. Najbardziej krytycznie do przemian z przełomu lat 80. i 90. odnoszą się osoby po 44 roku życia (7%), zaś najmniej krytycznie osoby w wieku od 38 do 43 lat (1%). Z kolei wśród ludzi młodych (18–37) rośnie odsetek osób niezdecydowanych co do transformacji¹⁷.

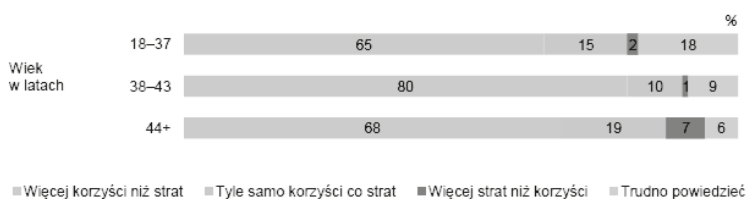
15 CBOS, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*, „Komunikat z badań CBOS” 2014, nr 67, s. 2.

16 Ibidem, s. 6.

17 Ibidem, s. 7.

Wykres 4. Czy zmiany, jakie zaszły w Polsce od roku 1989, przyniosły ludziom więcej korzyści czy strat?

Źródło: CBOS, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena przemian po 1989 roku*, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 76, s. 7.

Bilans zmian ustrojowych korzystnie ocenia zatem zdecydowana większość Polaków. Negatywne opinie pojawiają się w największym odsetku wśród przedstawicieli pokolenia, które wchodziło w okres transformacji w wieku 20–30 lat (a więc obecnie są to ludzie mniej więcej między 50–60 rokiem życia), a także wśród osób starszych. Można przypuszczać, że taki stan rzeczy wynika z tego, że punktem odniesienia co do dosyć ogólnie zdefiniowanych oczekiwań na temat poziomu życia po transformacji dla osób z tych grup wiekowych były i są państwa zachodnie. W tej kwestii, także obecnie, Polacy są zadania, że poziom życia w Polsce wciąż jest niższy niż na Zachodzie. Dodatkowo w pamięci osób po 44 roku życia mogły zachować się negatywne konsekwencje transformacji, które dotknęły społeczeństwo polskie w latach 90., a więc bezrobocie, hiperinflacja itp. W efekcie ogólnej niestabilności okres ten stał w kontrze do lat przed 1989 r. Podstawowa różnica pomiędzy nimi polegała na tym, że PRL w zamian za bierność oferował względne bezpieczeństwo socjalne¹⁸.

Problem rozczarowania efektami transformacji nie istnieje w przypadku przedstawicieli młodszych pokoleń, ponieważ ludzie ci w swoim doświadczeniu biograficznym nie mają punktu odniesienia do PRL-u i w sytuacji rozczarowania poziomem życia nie odnoszą się do lat przed 1989 r. Poszukują raczej innych diagnoz. Dodatkowo ogólny obraz transformacji, jaki posiadają ludzie młodzi, kształtowany jest w części przez podręczniki szkolne i przekazy medialne, gdzie prze-

18 Radio TOK FM, 4 czerwca. *Czy dziś jest święto? O społecznej pamięci transformacji mówili dr Joanna Wawrzyniak i prof. Piotr Oseka*, 4.06.2016, <https://audycje.tokfm.pl/podcast/37950,4-czerwca-Czy-dzis-jest-swieto-O-spoecznej-pamieci-transformacji-mowili-dr-Joanna-Wawrzyniak-i-prof-Piotr-Oseka>.

waża pozytywna ocena przemian ustrojowych i wynikających z nich korzyści społecznych¹⁹.

Przedstawiona analiza stosunku społeczeństwa polskiego do zmiany ustrojowej wyraźnie pokazała, że kluczowy wpływ na opinie co do tej kwestii miały nie tyle same wydarzenia przełomu lat 80. i 90., co wcześniejsze i późniejsze doświadczenia biograficzne, związane z przemianami oczekiwania, a także nastroje społeczne. Badania zrealizowane przez CBOS, poza elementami wynikającymi z biografii i doświadczeń respondentów, pokazują także silny związek pomiędzy oceną transformacji ustrojowej oraz jej skutków a ogólnymi nastrojami społecznymi. Wykresy 1 oraz 2 pozwalają wyraźnie zaobserwować tę prawidłowość²⁰. Z tej perspektywy charakterystyczny jest 2004 r., kiedy nastąpił wzrost pozytywnego podejścia zarówno do zmiany systemowej, jak i do jej konsekwencji. Mogło to wynikać nie tylko z poprawy sytuacji ekonomicznej Polaków, ale także z entuzjazmu, towarzyszącego zdecydowanej części społeczeństwa w pierwszych latach po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

Przywołane dane statystyczne dosyć dokładnie oddają ogólny stosunek Polaków do transformacji, jednak nie odzwierciedlają postaw względem szczegółowych zagadnień, takich jak np. Okrągły Stół. Problem ten, obok wielu innych, był przedmiotem badań projektu „Kultury historyczne w procesie przemian: uzgadnianie pamięci, historii i tożsamości we współczesnej Europie Środkowej i Wschodniej”²¹, zrealizowanego przez ISP PAN w styczniu i lutym 2018 r. Respondenci na pytanie „Czym był Okrągły Stół z 1989 r.?” mogli wybrać dwie spośród sześciu przedstawionych odpowiedzi. Najczęściej pozytywnie oceniali Okrągły Stół, 34% badanych wskazało odpowiedź, że był on „Porozumieniem umożliwiającym rozwiązanie kryzysu politycznego i dalszy rozwój kraju”, 33% – „Początek procesu zbliżania się Polski do zachodnich demokracji”, 21% – „Kompromis z dawnymi komunistami, który zapewnił im utrzymanie pozycji”, 17% – „Pierwszy krok na

19 Ibidem.

20 CBOS, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena przemian po 1989 roku*, s. 11.

21 Badanie przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich wspomaganym komputerowo (CAPI) na reprezentatywnej grupie 1500 dorosłych mieszkańców Polski (i Ukrainy, w części poświęconej Ukrainie). J. Konieczna-Sałamatina, T. Stryjek, N. Otrishchenko, *Wydarzenia i ludzie. Raport z badań sondażowych o pamięci współczesnych Polaków i Ukraińców*, Warszawa 2018, s. 8.

drodze do dopuszczenia do Polski obcego kapitału”, 14% – „Wyparcie się ideałów *Solidarności*”, zaś 8% – „Operacja komunistycznych służb specjalnych”²².

Okrągły Stół pozytywnie ocenia przynajmniej 67% Polaków. Jako że porozumienia zawarte w ramach Okrągłego Stołu legły u podstaw polskiej zmiany ustrojowej, warto podkreślić, że wartość przedstawiona w raporcie z badań ISP PAN-u jest o ponad 10% niższa niż stopień akceptacji zmian ustrojowych w badaniu CBOS-u, zrealizowanym mniej więcej w tym samym czasie (zob. wykres 1). Mając na uwadze, że każde z badań zostało przeprowadzone na reprezentatywnej próbie mieszkańców Polski, pozwala to na wyciągnięcie wniosku, że o ile sama zmiana ustrojowa jest oceniana przez zdecydowaną większość społeczeństwa polskiego pozytywnie, o tyle ocena sposobu przeprowadzenia tych zmian jest już bardziej zniuansowana. Można postawić tezę, że taki stan rzeczy wynika z publicznego dyskursu o transformacji, w ramach którego przebieg transformacji wzbudza najgłośniejsze dyskusje.

2. Publiczny dyskurs o transformacji

Publiczny dyskurs o transformacji, a więc to, jak proces ten był i jest interpretowany oraz opowiadany, jest jednym z czynników, który potencjalnie może wpływać na stosunek do niej Polaków. Uzasadnione jest stwierdzenie, że na poziomie największej ogólności jest to raczej przekaz pozytywny. Dotyczy to zwłaszcza przekazu edukacyjnego (szkoły, wystawy, muzea). W tym przypadku zmianę ustrojową postrzega się jako początek demokratyzacji życia publicznego, ukrócenie korupcji, rozwój społeczeństwa obywatelskiego, wejście państwa polskiego w struktury organizacji międzynarodowych, takich jak NATO i Unia Europejska, co pozytywnie wpłynęło na życie codzienne Polaków. Jest to jednak skrót myślowy, efekt utożsamiania transformacji ustrojowej z upadkiem komunizmu, który społecznie postrzegany jest pozytywnie, i który był przeszkodą na drodze do wymienionych wyżej celów. Wynika to z kilku czynników. Transformacja ustrojowa wchodzi w zakres historii najnowszej, w związku z czym nie została jeszcze ujęta w powielany schemat edukacyjny. Na skró-

22 Ibidem, s. 58.

ową formę przedstawiania wiedzy o transformacji wpływa również praktyka edukacji szkolnej – dzieciom najnowszym często poświęca się zazwyczaj najmniej czasu.

Jeśli zaś chodzi o wystawy (np. wystawy czasowe ustawiane w przestrzeni publicznej) i muzea, to tego rodzaju przekaz o zmianach ustrojowych dotyczy niemal wyłącznie upadku komunizmu i dróg do niego prowadzących, a więc zagadnień takich jak np. przemiany społeczne w latach 80., powstanie i rozwój Solidarności etc. (zob. np. Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku). Ostatnim elementem są zazwyczaj wybory parlamentarne z 4 czerwca 1989 r. W takich przypadkach narracja o transformacji koncentruje się wokół takich pojęć, jak np. „pokojowa rewolucja”, „demokracja”, „europejskie wartości”²³, a więc posiadających pozytywne znaczenia. Z kolei interpretacja takich wydarzeń po 1989 r., jak np. przeprowadzone reformy gospodarcze i ich społeczne skutki, nie jest jeszcze na tyle ustalona, by stać się przedmiotem wystaw. Sądzić można, że jest to rezultatem niewielkiego dystansu czasowego i wciąż w pewnym stopniu odczuwania konsekwencji transformacji przez społeczeństwo polskie.

Spory w ocenach przełomu lat 80. i 90. zajmują istotne miejsce w przekazie medialnym, a więc w ogóle wypowiedzi wygłaszanych za pośrednictwem środków masowego przekazu. Dominują w nim dwie przeciwstawne narracje. Pierwsza w nich głosi, że transformacja została przeprowadzona za zasadzie umowy – ugody społecznej, według drugiej była to zdrada stanu, często określana również jako „zgniły konsensus”. Podziały w ocenie, w sposobach opowiadania o transformacji, miały miejsce już w latach 90. Dodatkowo, część elit politycznych kierowała się określonym podejściem do przeszłości, które nie sprzyjało debatom nad udziałem społeczeństwa polskiego w budowaniu systemu demokracji ludowej, a także nad formą przejęcia władzy. Wyrazicielem poglądów tej części sceny politycznej stał się Tadeusz Mazowiecki. Jego wypowiedź, wygłoszona w *exposé* w Sejmie, 24 sierpnia 1989 r. – „Rząd, który utworzę, nie ponosi odpowiedzialności za hipotekę, którą dziedziczy. Ma ona jednak wpływ na okoliczności, w których przychodzi nam działać. Przeszłość od-

23 Europejskie Centrum Solidarności, *Misja*, <https://www.ecs.gda.pl/title,Misja,pid,29.html> [17.07.2019].

kreślamy grubą linią. Odpowiadać będziemy jedynie za to, co uczyniliśmy, by wydobyć Polskę z obecnego stanu załamania”²⁴ – szybko została przeformułowana w często powtarzane hasło „polityki grubej kreski”. Było one interpretowane jako zachęta do odstąpienia od historycznych rozliczeń, dekomunizacji oraz lustracji. Takie poglądy, wygłaszane przez niektórych polityków i publicystów, budziły sprzeciw części elit politycznych oraz społeczeństwa, zwłaszcza wobec wysokich kosztów społecznych transformacji. W tym kontekście szczególnie kontrowersyjny był tzw. plan Balcerowicza, czyli pakiet reform gospodarczo-ustrojowych, których realizację rozpoczęto w styczniu 1990 r., i który do dziś budzi sprzeczne opinie²⁵.

W medialnym przekazie o transformacji dosyć szybko pojawiły się także spory o jej głównych sprawców i bohaterów. Debata ta zaostrzyła się na początku pierwszego dziesięciolecia XXI w. z powodu tzw. listy Wildsteina. Spis imion i nazwisk osób, które miały być tzw. osobowymi źródłami informacji służb bezpieczeństwa PRL-u, został udostępniony w Internecie na początku 2005 r. i na nowo wzbudził dyskusje nie tylko nad lustracją, ale też nad przebiegiem transformacji oraz wymianą elit politycznych, w które zaangażowani byli politycy i publicyści. Należy podkreślić, że kwestie związane z lustracją na przestrzeni ostatnich 30 lat były ważnym elementem rozgrywek politycznych i niejednokrotnie wykorzystywano je w kampaniach wyborczych.

Na polaryzację opinii o przebiegu transformacji wpływała również debata publiczna dotycząca postaci-symboli związanych z obaleniem komunizmu, której szczególnym punktem była publikacja monografii pt. *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, autorstwa Sławomira Cenckiewicza i Piotra Gontarczyka, wydanej w 2008 r. przez Instytut

24 *Przeszłość odkreślamy grubą linią. Przemówienie Tadeusza Mazowieckiego w Sejmie*, 24.08.2019, http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6039698,19890825RP-DGW,PRZESZLOSĆ_ODKRESLAMY_GRUBA_LINIA,.html.

25 Według badań CBOS-u, w styczniu 1990 r. tzw. plan Balcerowicza „popierało 42% dorosłych Polaków, ale poparcie to bardzo szybko spadło i rok później deklarowała je niespełna jedna trzecia (30%)”. W 2014 r., według wniosków z sondażu CBOS-u odwołującego się pośrednio do pakietu reform Balcerowicza, gospodarkę rynkową, opartą na prywatnej przedsiębiorczości, jako najlepszy system gospodarczy dla Polski poparło 50% ankietowanych, natomiast niemal dwie piąte (37%) nie zgodziła się z tą opinią. CBOS, *Stosunek Polaków do gospodarki wolnorynkowej*, „Komunikat z badań CBOS” 2014, nr 31, s. 1.

Pamięci Narodowej²⁶. Książka ta była szeroko dyskutowana. Na jej temat wypowiedzieli się przedstawiciele różnych środowisk i kręgów, w tym historycy, politycy oraz sami autorzy i Lech Wałęsa. Praca szybko stała się jedną z najbardziej kontrowersyjnych publikacji w Polsce. Była przedmiotem licznych recenzji naukowych i debat, które odbijały się szerokim echem w mediach i elektryzowały opinię publiczną. Problem relacji między Lechem Wałęsą i komunistyczną Służbą Bezpieczeństwa powrócił w 2013 r., kiedy z jednej strony miała miejsce premiera filmu Andrzeja Wajdy pt. *Wałęsa. Człowiek z nadziei*, z drugiej – w kontrapunkcie do niej wydano książkę autorstwa Sławomira Cenckiewicza, *Wałęsa. Człowiek z teczki*, tym razem adresowaną do szerokiego kręgu obiorców. Jak twierdzi sam autor, jego celem było obalenie „mitu Lecha Wałęsy”²⁷.

Przedstawiony w dużym skrócie publiczny dyskurs o transformacji jest silnie spolaryzowany. Dominują w nim dwie przeciwstawne narracje na temat zarówno sposobu przeprowadzenia zmian ustrojowych, jak i jej sprawców. Oznacza to, że w dyskursie o transformacji istotne miejsce zajmują twierdzenia negatywnie wartościujące zmianę ustrojową, takie jak: Okrągły Stół jako „zgniły konsensus”, zdrada ideałów Solidarności, zbyt wysokie koszty transformacji. Jednak – jak pokazują przywołane w pierwszej części tekstu badania – poglądy te tylko w niewielkim stopniu oddziałują na opinię społeczną. Kluczowe w tym przypadku jest doświadczenie biograficzne i wynikająca z niego indywidualna sytuacja respondentów oraz ogólne nastroje społeczne.

Wnioski

Zasadność przeprowadzenia transformacji nie budzi obecnie w społeczeństwie polskim sprzeciwów. Zdecydowana większość Polaków pozytywnie odnosi się do przemian z przełomu lat 80. i 90. Jest to zjawisko o tyle interesujące, że w publicznym dyskursie dominują dwie przeciwstawne narracje o tych wydarzeniach, w tym jedna z nich na-

26 S. Cenckiewicz, P. Gontarczyk, *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, Gdańsk – Warszawa – Kraków 2008. Książka jest w całości dostępna na stronie IPN-u: <http://pamiec.pl/pa/biblioteka-cyfrowa/publikacje/16296.Slawomir-Cenckiewicz-Piotr-Gontarczyk-SB-a-Lech-Walesa-Przyczynek-do-biografii-p.html> [17.07.2019].

27 S. Cenckiewicz, *Wałęsa. Człowiek z teczki*, Poznań 2013.

cechowana negatywnie. W wypowiedziach polityków, w przekazie medialnym, często pojawiają się krytyczne opinie na temat przebiegu transformacji, zwłaszcza jej kosztów (odnoszą się zazwyczaj do tzw. planu Balcerowicza) oraz głównych sprawców (spór wokół Lecha Wałęsy). Jak pokazują przywołane badania, zrealizowane zarówno przez CBOS, jak i inne instytucje, narracja ta tylko w niewielkim stopniu wpływa na stanowiska opinii publicznej, które zależne są od indywidualnej sytuacji respondenta i aktualnych w czasie przeprowadzania sondażu nastrojów społecznych (poziom zadowolenia z życia, przynależność do beneficjentów lub przegranych transformacji etc.)

Cytowane wyniki badań różnią się pomiędzy sobą, co jest efektem m.in. zadawania respondentom odmiennych pytań. Pozwala to na wyciągnięcie wniosku, że opowieść o transformacji nie nabrała jeszcze ostatecznego kształtu i wciąż jej określone elementy pozostają przedmiotem negocjacji. Jest to zjawisko charakterystyczne dla procesów pamięciowych, jako że zazwyczaj interpretacja wydarzeń, budowanie dominujących w społeczeństwie opowieści na temat danego wydarzenia, spory wokół niego, prowadzone są przez przedstawicieli trzech kolejnych pokoleń. Jednocześnie warto dodać, że procesom pamięciowym i w konsekwencji tożsamościowym nie sprzyja istnienie w polskim publicznym dyskursie o transformacji dwóch odmiennych narracji. Może mieć to negatywny wpływ na budowanie akceptowalnej dla ogółu społeczeństwa opowieści o przemianach z przełomu lat 80. i 90. Fakt ten może powodować pogłębiającą się polaryzację opinii na temat szczegółowych aspektów przemian. Dodatkowo może ją wzmacniać aktualna sytuacja polityczna oraz prowadzona przez władzę polityka pamięci, która nie sprzyja konstruowaniu niewykluczających się narracji o transformacji.

W ramach podsumowania warto podkreślić, że w polskim publicznym dyskursie o transformacji doszło do wymieszania pojęć, co – jak można sądzić – wpływa na pozytywną ocenę tych przemian w społeczeństwie polskim. Transformacja ustrojowa jest często utożsamiana z upadkiem komunizmu, który ma pozytywne konotacje społeczne. Zmiana systemowa, zgodnie z przywołaną już definicją, jest jednak zjawiskiem szerszym, obejmuje tworzenie się i krystalizowanie nowych reguł w trzech sferach: polityce, gospodarce i społeczeństwie. Jak pokazują przywołane badania, procesy te budzą sprzeczne opinie w społeczeństwie polskim oraz są przedmiotem sporu w publicznym dyskursie o transformacji.

Bibliografia

- CBOS, *Czy warto było zmieniać ustroj? Ocena przemian po 1989 roku*, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 76.
- CBOS, *Czy warto było zmieniać ustroj? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*, „Komunikat z badań CBOS” 2014, nr 67.
- CBOS, *Najważniejsze wydarzenia, sukcesy i niepowodzenia w ostatnim stuleciu historii Polski*, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 124.
- CBOS, *Stosunek Polaków do gospodarki wolnorynkowej*, „Komunikat z badań CBOS” 2014, nr 31.
- Cenciekiewicz S., *Wałęsa. Człowiek z teczki*, Poznań 2013.
- Cenciekiewicz S., Gontarczyk P., *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, Gdańsk – Warszawa – Kraków 2008.
- Europejskie Centrum Solidarności, *Misja*, https://www.ecs.gda.pl/title_Misja,pid,29.html.
- Golczyńska-Grondas A., Potoczna M., *Z klasy robotniczej do pomocy społecznej. Biograficzne doświadczenia dawnych „beneficjentów socjalizmu” w postindustrialnym polskim mieście*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2016, t. 12, nr 2.
- Kolasa-Nowak A., *Zmiana systemowa w Polsce w interpretacjach socjologicznych*, Lublin 2010.
- Konieczna-Sałamatyn J., Stryjek T., Otrishchenko N., *Wydarzenia i ludzie. Raport z badań sondażowych o pamięci współczesnych Polaków i Ukraińców*, Warszawa 2018.
- Korzeniowski B., *Transformacja pamięci. Przewartościowania w pamięci przeszłości a wybrane aspekty funkcjonowania dyskursu publicznego o przeszłości w Polsce po 1989 roku*, Poznań 2010.
- Morawski W., *Zmiana instytucjonalna. Społeczeństwo – gospodarka – polityka*, Warszawa 1998.
- Przeszłość odkreślamy grubą linią. Przemówienie Tadeusza Mazowieckiego w Sejmie*, 24.08.2019, http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6039698,19890825RP-DGW,PRZESZLOSOC_ODKRESLAMY_GRUBA_LINIA,.html.
- Radio TOK FM, 4 czerwca. *Czy dziś jest święto? O społecznej pamięci transformacji mówili dr Joanna Wawrzyniak i prof. Piotr Oseka*, 4.06.2016, <https://audycje.tokfm.pl/podcast/37950,4-czerwca-Czy-dzis-jest-swieto-O-spoecznej-pamieci-transformacji-mowili-dr-Joanna-Wawrzyniak-i-prof-Piotr-Oseka>.
- Szpociński A., *Pamięć zbiorowa a mass media*, „Kultura Współczesna” 1999, nr 4.
- TNS Polska dla Narodowego Centrum Kultury, *Raport z badania zrealizowanego na potrzeby wieloletniego programu rządowego „Niepodległa”*, Warszawa 2016, <https://nck.pl/badania/projekty-badawcze/raport-niepodlegla>.